

Durst Judit

„Nekem ez az élet, a gyerekek”

Gyermekvállalási szokások változása egy kislelki cigány közösségben 1

A kilencvenes években a társadalmi, gazdasági és politikai átalakulás mellett rendszerváltás zajlott le a demográfiában is – írja Kamarás István a legújabb demográfiai folyamatokat elemző tanulmányában. „Miközben a termékenység folyamatosan csökkent, idősebb korra tolódott át a gyermekvállalás, emelkedett a szülő nők átlagos életkora... Mindez annak az eredménye, hogy megváltozott a fiatalok családalapítási és gyermekvállalási stratégiája.” (Kamarás, 2001: 55) Az országos adatok azt tanúsítják – vonja le a következtetést az idézett szerző –, hogy „a korai házasságkötés és a fiatalon vállalt anyaság már a múlté, és ki tudja, visszatér-e valaha is ez a magatartási forma.”

Van azonban a társadalomnak egy olyan – viszonylag szűk – rétege, amelynek szülési kedve, az országos tendenciával ellentétben nőtt, pontosabban azzal, hogy legalábbis az első gyereket már kamaszkorban világra hozza, „alkalmazkodik” az élethelyzetében bekövetkező változásokhoz. „Míg az elbizonytalanodó életfeltételekre a közép- és felső rétegekhez tartozók a szülések számának visszafogásával reagáltak, addig a szegények legszegényebb részénél éppen a demográfiai robbanás figyelhető meg.” (Gyenei, 1998) Tanulmányunkban egy kislelki „mélyszegénységben” élő cigány közösség (nevezzük Láposnak) gyermekvállalási szokásait, illetve az elmúlt 50 év során e magatartásban bekövetkezett változásokat próbáljuk bemutatni. Az 1962 óta vezetett ún. védőnői terhes-törzslapokból, valamint a 2000-ben a szerző által végrehajtott – a falu összes lakóját számba vevő – censusból nyert adatok alapján úgy tűnik, hogy az elmúlt tíz év egyik legfontosabb változása Láposon az, hogy a mai tizenéves lányok esetében – anyáik illetve nagymamáik generációjához képest is – jelentősen előre tolódott az első gyermek születésének ideje. Míg a nagymamák, illetve az anyák generációja átlagban 19-20 évesen adott életet első gyermekének, addig a mai fiatal lányok zöme 16 éves korára már anya lesz (lásd 1. táblázat).

Mi lehet az oka ennek a korábbi évtizedekhez képest is új jelenségnek, a fiataalkori gyermekvállalás elterjedésének, tömegessé válásának a láposi szegény cigány nők körében? Többek között erre próbálunk választ keresni ebben az írásban. A védőnői, illetve saját censusbéli adataink mellett a faluban végzett terepmunka során szerzett tapasztalatok alapján amellyel érvelünk, hogy a láposi cigányok gyermekvállalási szokásait nem lehet megmagyarázni az ezzel foglalkozó szakirodalomban elterjedt kétfajta megközelítés egyikével sem.

Az egyik, az ún. „stratégiai gyerek” elmélet (Gyenei, 1998) szerint a szegények újabbán a gyerek után járó szociálpolitikai juttatások elnyerése végett vállalkoznak szülésre. „Nem lehet nem szembenézni azzal a ténnyel, hogy egyre többen születnek azért, hogy segítsenek eltartani a családot. Őket hívjuk stratégiai gyerekeknek, mert részét képezik egy háztartási stratégiának, melynek célja a túlélés.” Ezen nézet képviselői hangsúlyozzák ugyan, hogy a stratégiai gyerekek nem etnikumhoz, sajátos szubkultúrához kötődő jelenség, hanem „egy olyan élethelyzethez való igazodás, amelyet alapvetően a munkaerő-piaci pozíciók határoznak meg”, a köztvélekedés azonban hajlamos ezt a cigányokra leszűkíteni. Eszerint a „romák a pénz miatt szülnék, a családokra hajtanak”. (A láposi „parasztok” is nagy általánosságban így vélekednek a helyi cigányokról: „maguk is gyerekek még, és szülik azt a sok kicsit, minek az nekik, csak a pénzre hajtanak, ahelyett, hogy tanulnának, gondolkodnának...”.) Ennek a jóléti elmélet ihlette koncepciónak a hívei is hangsúlyozzák azonban, hogy az effajta magyarázat csak akkor működik, „a szisztéma csak akkor lehet rentábilis, ha egy gyermek »bekerülési költsége« alacsonyabb annál az összegnél, amit családi pótlék, illetve egyéb gyermektámogatási juttatások címén bevételként el lehet könyvelni.” (Gyenei, 1998) Nézetünk szerint ez az a pont, ahol az elmélet érvényessége leginkább kétségbe vonható. (Azon túl, hogy maguk az érintettek Láposon a legmesszebbmenőkig tiltakoznak e felfogás ellen. „Most mondd meg, mi az a kis pénz, amit kapsz? A családi 16 800 forint, a GYES huszonzháromezer, na meg van a csekkpénz, húszezer hét gyerekre. Sok gyerek, nagy szegénység. Ha ruhát veszek rájuk, fát nem tudok venni. Kaja, az mindig kell. Mindig meg kell válni valamitől, minden hónapban...”.)

Leszámítva azokat az extrém eseteket, amikor a gyerekeket teljesen elhanyagolják, a legtöbb sokgyerekes szegény családban éppen a kicsikre megy el a legtöbb pénz. Láposon a család havi összkidadásának szerkezetét vizsgálva kiderült, hogy a bevételeknek mintegy húsz százaléka jut – a nekik szükséges – gyógyszerre, illetve ruhára. És akkor még nem is beszéltünk az étkeztetésükről. (Láposon például egy családnak havi 3 ezer forintjába kerül egy gyerek iskolai étkeztetése.

Ugyanannyit kell fizetni az óvodások után is.) A másik, a közfelfogásban is gyökeret eresztett magyarázat – mondjuk biológiai-kulturális magyarázat – szerint a cigányok biológiai adottságaiból, kultúrájukból, a hagyományos nagycsaládos modellükből következik a rájuk évszázadok óta jellemző nagy termékenység, illetve korai gyerekszülés. (Somogyban például van olyan falu, ahol a polgármester ezt a biológiai magyarázatot olyan komolyan veszi, hogy már a – kizárólag cigány gyerekek által látogatott – helyi általános iskola 4. osztályában kötelezővé tette a „szexuális felvilágosítás” című tantárgyat. Hátha így meg tudja akadályozni, hogy a lányok ne serdülőkorban szülessenek...) Láposi adataink ezzel szemben azt mutatják, hogy a fiatalkori anyaság korántsem volt mindig jellemző a cigányokra, tehát nem a „kultúrájukban gyökerező”, „tipikus cigány demográfiai magatartás”, hanem időben változó, a vizsgált csoport aktuális társadalmi helyzetétől függő viselkedésforma. A szóban forgó faluban például csak az elmúlt tíz év óta van terjedőben – abból eredően, hogy az itteni fiatal lányok előtt a többségi társadalom számára elérhető erőforrásokhoz vezető utak (például a továbbtanulás vagy egy állandó munkahely megszerzésének lehetősége) elzáródtak. Mi tehát egy harmadik típusú – az amerikai antropológiai szakirodalomban már régebb óta fellelhető (Kelly, 1998) – magyarázattal próbálunk előállni, amely kissé sarkítva úgy szól, hogy a többségi társadalomtól szegregálva, annak erőforrásaitól elzárva élő láposi szegény cigánylányok számára a „felnőtté válás” egyetlen lehetősége a korai gyermekvállalás. Ennek révén kitörhetnek a régi családban betöltött nagylány szerepből, és ezzel együtt megtalálhatják saját helyüket az adott közösségben.

Ahhoz azonban, hogy a „kapuk bezáródását”, az erőforrásokhoz való hozzáférés lehetetlenségét érzékelni lehessen, szükséges röviden bemutatni a láposi cigányok szűkebb életterét, a falu társadalmát, illetve az itt lakók státusát.

A helyi társadalom rétegződése

Lápos Észak-Magyarország egyik aprófaluja, 560 fős lakosságából mára 75 százalék a romák aránya. Míg az itt lakó magyarok (parasztok)² közül mindössze 4 férfinak nincs állandó munkaviszonya – igaz, ez a gazdaságilag aktív korú lakosság egynegyedét jelenti! – addig a cigányok körében lassan tíz éve teljes körű a munkanélküliség. Ennek megfelelően a jövedelmi viszonyok tekintetében is számottevő a különbség a két csoport között: miközben a „parasztoknál” (ahol az átlagos háztartásnagyság 2,5 fő) közel 25 000 forint az egy főre jutó átlagos havi jövedelem, addig a jóval nagyobb (átlagban 4,7 fős) háztartásokban élő cigánycsaládokban ugyanez az összeg mindössze 12 000 forint.³ Lápos, bár az észak-keleti országvég határör-települése, szimbolikus értelemben is inkább zsákutcás falunak lehetne nevezni, ahonnan az ottlakók többsége számára nem látszik kifelé vezető út.

Az 1971-ben meghirdetett településpolitika, amely az 1000 lakosnál kisebb falvakat „kihalásra szánta”, megtette a maga hatását ezen a településen is. (Havas, 1999) A körzetesítéssel szinte az összes mozgatható intézményt elvitték a faluból: az általános iskolának csak az alsó két osztályát hagyták itt, óvoda hosszú évtizedekig nem volt, két évvel ezelőtt indították újra, azóta telt házzal üzemel. Bár a templomot nem tudták áthelyezni a körzetközpontba, Lápos megfosztották saját lelkészétől.

Az iskolán, az óvodán meg a templomon kívül van még egy postahivatal, két kisbolt, meg egy kocsmá. Gyakorlatilag ennyi a falu „intézményi ellátottsága”. Mindezen felül itt működik a megyei önkormányzat által fenntartott Állami Kisegítő és Speciális Iskola (továbbiakban: Intézet), 120 kiskorú gyermeknek adva otthont. Bár az Intézet 30 kilométeres körzetben a környék legnagyobb – és szinte egyetlen – munkaadója, a falubéliek mégis erős fenntartásokkal viseltetnek iránta. Elsősorban is azért, mert a láposi szegény cigányok közül többen az itt nevelkedő fiatalokkal állnak, illetve házasodnak össze.⁴ Bár az intézet igazgatója meg a szomszéd faluban lakó (!) körjegyző – egészséges „vérfrissítésként” értékeli az effajta házasságokat, mondván: jót tesz az egymás között házasodó láposi cigányoknak, ha „friss vér” kerül a családba, a helyi polgármester és az itteni parasztlakók mégis aggódnak a falu jövőjéért, mert attól tartanak: „még több fogyatékos gyerek fog születni Láposon”.⁵

Mégis, amikor néhány évvel ezelőtt a megyei önkormányzat – forráshiányra hivatkozva – be akarta zárni az Intézetet, a falu szinte egy emberként tiltakozott, és okkal, hiszen az itt élő aktív korú magyar lakosság 95 százalékának az Intézet a munkaadója. Láposon a helyi társadalom erősen rétegzett, s a különböző rétegek egymástól szegregáltan, elkülönülten élnek.

A társadalmi hierarchia tetején a régi gazdálkodó, földműves családok leszármazottai állnak, akik

már egyáltalán nem nevezhetők „parasztoknak” („proper peasants”, lásd Fél-Hofer, 1969), sokkal inkább az alsó szellemi, illetve fizikai dolgozók osztályához tartoznak. Fő megélhetési forrásuk a bérmunka (mindannyiukat az Intézet alkalmazza), ami mellett legtöbbször még „háztáji” gazdálkodást is folytatnak: állatokat (disznót, csirkét, nyulat stb.) tartanak, kiskertet művelnek, de földműveléssel közülük is már csak egyetlen család foglalkozik (10 hold földön – amit kárpótlásként kaptak vissza az államtól – búzát, kukoricát, gabonát termelnek). Ez a réteg kizárólag a maga közül valókkal barátkozik – network-je nem terjed túl a réteghatáron. A másik, élesen elkülönülő csoport a „kiemelkedettek”, a vegyesházasságban élő cigány származású nők családjáé, illetve azoké, akik nevük megváltoztatásával („magyarosításával”) igyekeznek szimbolikusan is jelezni, hogy ők már nem tartoznak a cigányok közé. Bár a „kiemelkedettek” két alcsoportja egymással nem barátkozik, megélhetési stratégiájuk nagyon hasonló. Mindkettő (összesen tíz családról van szó) a paraszti életformát követi, minden tekintetben. Habár a férfiak közül itt is néhányan munkanélkülivé váltak – jelenleg közhasznú munkán dolgoznak a cigányokkal együtt –, ám számukra mindig akad valami alkalmi munka a környékbeli parasztnál. A férfiakkal ellentétben, a nők mind dolgoznak: vagy az intézetben, vagy a helyi önkormányzat alkalmazásában, ki takarítónőként, ki konyhai munkásként, ki pedig postai kézbesítőként. Gyermeiket kivétel nélkül mindannyian taníttatják, azok a közeli városokba járnak gimnáziumba, szakközépiskolába. Akik viszont befejezték tanulmányaikat, szakmunkásként dolgoznak építési vállalkozóknál (az ő révükön gyakran Németországban vagy Ausztriában). A „kiemelkedettek” mindannyian magyarnak tartják önmagukat, és egyértelműen arra törekcsenek, hogy gyermekeiket a környezetük már ne tekinthesse cigánynak. Ezért fontos számukra a gyerekek taníttatása. Azon vannak, hogy legalább az érettségiig eljuttassák őket, illetve, hogy szakmát adjanak a kezükbe, amivel később bárhol – kivéve Lápóst (!) – álláshoz tudnak jutni, mert ahogy ők mondják: „ebben a faluban nincs jövő”. A helyi társadalomnak ez a szegmense szintén kizárólag saját csoportjaitól belül barátkozik, ha egyáltalán... A névváltoztatókra például az jellemző, hogy teljesen magukra maradtak a helyi társadalomban: elszigetelődtek mind a szegény cigányoktól, mind a nem cigányoktól, s legfőbb vágyuk elköltözni a faluból. A harmadik réteg a peremhelyzetű szegény cigányoké, akik ugyancsak két ágra különíthetők el: a telepiekre (vagy ahogy a faluban nevezik őket: a putrisokra), és az Új soron lakókra. Ez utóbbiak még a nyolcvanas évek elején, a CS-lakások építésekor leköltözhettek a cigánytelepről, s bár a falu nem cigány lakosságától szegregáltan élnek, lakáskörülményeik egy fokkal jobbak, mint a telepieké. E két utóbbi szegmens azonban networkjein keresztül összekapcsolódik. Bár a faluban a barátságok inkább lakóhely szerint kötődnek – a lakószomszédok azok, akik számíthatnak egymásra – a kiterjedt nagycsaládi kapcsolatok miatt a telepieket meg az Új soron élőket nem választja el éles határ.

Iskolázottság

Az iskolai végzettség, valamint a munkaerő-piaci pozíció két olyan fontos státuszjellemző, amely alapvetően befolyásolja a gyerekvállalási szokásokat. A szakirodalomból jól ismert tény, hogy a képzettségi szint emelkedése a termékenység csökkenését valószínűsíti. (Szukicsné, 2000) Az 1996. évi mikrocenzus termékenységi adatai is azt mutatták, hogy azokban a családokban születik a legtöbb gyerek, ahol a szülők még az általános iskolát sem végezték el. (Kamarás, 2000) Lápóson a „parasztok”, illetve a „kiemelkedettek” és a cigányok elkülönülése az iskolai szegregációban is tetten érhető: az itt működő általános iskola alsó tagozatának első két osztályába kizárólag cigány gyerekek járnak. A parasztnak meg a „kiemelkedett” családok Vajdára, a körzeti iskolába járatják gyerekeiket. (Az óvodások között még akad 3-4 magyar, de szüleik már fontolgatják, hogy őket is Vajdára viszik. Bár sokkal kényelmesebb a helyi intézménybe hordani a gyereket, csak hogy itt, ahogy ők fogalmazzák, alacsony a színvonal. „Azért alacsony, mert sok a cigány, csak négyen vagyunk magyarok” – mondja az egyik „kiemelkedett” cigány származású anya.)

A láposi cigány gyerekek iskolai eredményei is sokkal rosszabbak, mint a parasztnaké. Míg a 16 éven felüli cigány lakosság átlagos iskolai végzettsége 6 osztály, addig a parasztnaké 11. Másképpen fogalmazva: míg a cigányok zöme az általános iskola elvégzéséig sem jut el, addig a nem cigányok zömének minimum szakmunkásvégzettsége van. A tavalyi adatfelvételünk szerint az iskolaköteles korú cigány gyerekek 23,5 százaléka nem jár már iskolába! A cigány gyerekek lemorzsolódása – amely főként az általános iskola felső tagozatára jellemző – régi keletű probléma. A hatvanas évek elején, az akkor a faluba került iskolaigazgató (ma ő a polgármester) úgy próbált javítani a helyzeten, hogy felment a cigányokhoz a dombra, és lezavarta a gyerekeiket az iskolába. Még ma is büszkén meséli, hogy néhány olyan szülő, aki nem küldte

rendszeresen a gyerekeit az iskolába, példát statuálódó, egy hétre lecsukott. Az 1961-ben született, a cigányok „iskolai felzárkóztatását” mint asszimilációjuk egyik legfontosabb eszközét célzó párthatározatot követő időszak egyetlen sikereként könyvelhető el, hogy a mai 40-50 évesek generációjából a férfiak 50 százalékának van befejezett általános iskolai végzettsége. (Más kérdés, hogy mindez mára teljesen elértéktelenedett.) Az öregebbek, de ami még rosszabb, a fiatalabbak közül is csak elvétve akad olyan, aki befejezi a nyolc általánost. A védőnőt néhány évvel ezelőtt értesítette a megyei egészségügyi osztály, hogy ösztöndíjast keresnek egy általános iskolát végzett cigánylány személyében. Mivel egyetlen ilyen ismert, fent a soron, felkereste szüleit. Az édesanya azt felelte, a lánya nem megy sehova, különben is, „a lány már elhált, embere van.” A láposi cigányasszonyokat férjük általában nem engedi el dolgozni, még ha lenne is hova, mondván, hogy az asszonyoknak a gyerekek mellett a helye. Ezért a szülők sem nagyon ösztönzik lányukat tanulásra. Ahogy a soron lakó egyik édesanya mondta „a nőszemély úgyis arra van ítélve, hogy férjhez menjen, meg nevelje a gyerekeit.” Míg korábban, a szocializmus kezdeti, illetve középső időszakában az extenzív iparosítás tömegesen felszívta a képzetlen cigány munkaerőt is, addig ma a gazdaság nem tud velük mit kezdeni. Lassan már tíz éve, hogy a falubeliek kikerültek a formális munkaerőpiacról, s még a nyolc általánost végzeteknek sincs semmi esélyük, hogy visszakerüljenek oda. Többéves sikertelen próbálkozásuk tükröződik abban az – akár megdöbbentőnek is tekinthető – adatban, miszerint a munkanélküliek 80 százaléka nyilatkozott úgy, hogy nem is keres munkát. („Hol keressék? Az egész környéken nincs munka” – legtöbbször ezt kérdezték vissza.) Így aztán nem csoda, ha sokan a gyerekeiket sem nagyon tudják inspirálni arra, hogy jövőjüket megalapozandó, tanuljanak. „Hiába van nyolc osztályom, mire mentem vele? A nagyobbik fiamnak is megvan a nyolc, fel is vették Miskolcra karosszerialakatosnak, de nem tudtam elengedni. Miből? Csak a vonat lett volna havi tízezer...” Szemmel láthatólag a tanárok sem tudnak mit kezdeni az utóbbi években újra erősödő lemorzsolódással. Az első néhány igazolatlan mulasztás után még fel-feljelentik a szülőket – mert így írja elő a törvény – de mivel ezután sem változik semmi, felhagynak az amúgy is időigényes procedúrával, és – a szülők kezdeményezésére – inkább felmentik a gyerekeket. Könnyebb helyt adni a kérésnek – amely rendszerint azon nyugszik, hogy otthon szükség van a legnagyobb gyerek segítségére –, mint valami eredményt produkálni az iskolában néhanapján előforduló gyerekekkel.

Gyermekvállalás, termékenység

Miközben Magyarországon nagyjából 1958 óta az a jellemző, hogy a nők termékenysége még az egyszerű reprodukció szintjét sem tudja biztosítani (Szukicsné, 2000), addig a láposi cigányoknál (de említhetnénk e vidékről más települést is) az elmúlt 40 év során közel megduplázódott az élveszületések száma (lásd Melléklet, 1. ábra). (Ezzel egyidejűleg a csecsemőhalandóság is minimális szintre csökkent.) Ez a tény önmagában még nem mond semmit a láposi nők termékenységének változásáról, hiszen a születésszám ugrásszerű változása mögött részben az áll, hogy nőtt a szülőképes korú cigány nők száma. Az 1960. évi 490 főről mára úgy emelkedett 567-re a falu lakóinak száma, hogy nagymértékben kicserélődött a lakosság. A „parasztk” nagy része elvándorolt, a „tösgyökeres” (többnyire a múlt század vége, e század eleje óta) itt élő láposi cigány családok pedig gyorsan szaporodtak. Ráadásul, míg a magyarok közül többnyire csak az idősebbek maradtak a faluban, a felcseperedő cigány gyerekek közül – a régi szokással ellentétben – már nemcsak a fiúk, de a lányok is ide hozzák élettársaikat. Ahogy egyikük fogalmazott: „Láposon jobb az élet, mert sok a fiatal”.

A vizsgált négy évtized alatt nemcsak a születések számában, de a születek egyéb jellemzőiben is egyre nagyobb lett a távolság a láposi cigány, illetve nem cigány lakosság között. Erről tanúskodnak a terheseket, illetve kisgyermekes családokat ellátó védőnő vezette ún. „gyermekesegészségügyi törzslapok” adatai.⁷ Ezek tanúsága szerint, nem csupán arról van szó, hogy egyre több újszülött születik a cigány családokban, de az is kitűnik, hogy ezeknek az újszülötteknek egyre rosszabbak az esélyei (lásd Melléklet, 2. táblázat). Míg a hatvanas évtizedben a láposi cigány csecsemőknek 17,9 százaléka volt koraszülött (bár az országos átlag ekkor is 10 százalék körül mozgott), addig ugyanez az arány a nyolcvanas évekre már 32,4 százalékra emelkedett, majd a következő tíz évben nagyjából ezen a szinten stabilizálódott. Mindeközben a nem cigány újszülötteknek 62 százaléka született éretten a hatvanas években, 1990–2000 között pedig egyetlen koraszülött sem volt köztük. (Igaz, e 10 év alatt mindössze hét magyar gyerek jött világra a faluban...) Az élveszületések abszolút számának változásánál azonban sokatmondóbb annak áttekintése,

hogy a ma Láposon élő, különböző korú cigány asszonyok eddig hány gyermeknek adtak életet, valamint hogy milyen életkorban kezdtek el szülni (1. tábla).

1. táblázat. Az átlagos gyerekszám alakulása a láposi cigány nők születési kohorszaiban (1950–2000)

Anya születési éve	Anya átlagéletkora első gyermeke születésekor	Átlagos gyerekszám	Esetszám
1930–1939	20,6	7	4
1940–1949	19	8,25	4
1950–1959	20,27	5,18	11
1960–1969	20,84	5,2	19
1970–1979	16,75	3,87	10
1980–1989	16,62	2	10

Forrás: Saját adatfelvétel 2000 nyarán (a Szelényi Iván vezette Poverty and Ethnicity c. kelet-európai összehasonlító szegénységvizsgálat kérdőívének felhasználásával).

Itt azonban elkerülhetetlen egy kitérőnek tűnő megjegyzést tenni. A láposi cigány lányokról, nőkről beszélve nem tekintjük közéjük tartozóknak azokat a falu által „kikupálódottnak”, „kiemelkedettnek” nevezett családok felnőtt lánygyermekkeit, akik származásuk ellenére minden tekintetben másként viselkednek, mint a helyi cigányok. Mint azt a korábbiakban bemutattuk, ők aspirációikban az általuk „parasztoknak” nevezett nem cigányokhoz hasonlíthatók. Ez irányítja demográfiai magatartásukat is, amelynek jellemző jegye, hogy maximum 2-3 gyereket vállalnak. Ahogy egyikük nagyon plasztikusan megfogalmazta e csoport véleményét: „ott, ahol már három gyereknél több van, elvadul minden, megette a fene az egészet...” Ami másképpen szólva annyit tesz, hogy sok gyerekkel már nem lehet kitörni abból a nyomorból, amiben a láposi cigányok zöme él. A kiemelkedettek demográfiai stratégiájának alapja tehát a kevés, de a lehetőségek szerint minél jobban ellátott gyerek. „Két gyereket akartam. Már a harmadikat is csak azért tartottam meg, hátha fiú lesz. Minek több gyerek? A szegénységbe? Kitaníttatom mind. Fontos, hogy tanuljanak, szakmájuk legyen, hogy normálisan férjhez menjenek. Mi az, hogy normálisan? Hogy művelt, iskolázott fiúhoz menjenek. Mert ők is műveltek, nem? Háromnak is nehéz mindent megadni. Mindnek házat kellene venni, takarékbetétet csinálni, hogy ha 18 éves lesz, legyen miből elindulni...”

Mindez egyben azt jelenti, hogy akárcsak a magyarországi romák, úgy a láposi cigány lakosság sem alkot homogén társadalmat. A különböző élethelyzetű, különböző társadalmi státusú cigány nők termékenységtörténete is karakteresen eltér egymástól. Vagyis nem helytállóak az olyan állítások, miszerint például „a cigányok demográfiai jellemzője, úgy tűnik, a nagy termékenység.” (Hoóz, 1973)

Az 1. táblázat alapján két fontos tendencia látszik kirajzolódni. Az egyik, hogy a ma ötvenes-hatvanas, illetve hatvanas-hetvenes éveikben járó, azaz befejezett termékenységű nagymamák generációjához képest (akik átlagosan hét-nyolc gyereket szültek), az anyák mai középkorú nemzedékét – a maga átlagosan öt gyerekével – már visszafogott szülési kedv jellemzi. (A befejezett termékenység már az ő esetükben sem sokat változhat, hiszen közülük a legfiatalabb is elmúlt 40 éves.) Ennek oka alapvetően az volt, hogy a hetvenes évek második felében első gyermeküket szülő nők akkoriban el tudtak helyezkedni – ki a közeli erdőszetbe járt „csemetézni”, ki takarítónőként, betanított munkásként dolgozott a közeli nagyobb települések gyáraiban. Szélesebb kitekintésben: az 1993-as, Kemény István vezette országos reprezentatív cigányvizsgálat adatai szerint 1971-ben a munkaképes korú cigány nők közel egyharmada volt foglalkoztatott, 1987-re viszont már minden második munkaképes korú roma nőnek volt munkahelye. (Janky, 1999) Alapvetően tehát a javuló munkaerő-piaci pozíciók késztették a láposi nőket arra, hogy éljenek az akkoriban már itt is népszerűsített családtervezés, fogamzásgátlás eszközeivel. Nem ritka köztük az olyan asszony, aki 19 évesen megkezdte a gyerekszülést és 26 éves korára, 5 gyerekkel már be is fejezte „termékenység-történetét”.

Az 1. táblázat adatai szerint a vizsgált fél évszázados időszakban érvényre jutó másik fontos változás az, hogy a szülők, illetve nagyszülők generációjához képest a mai tízen-huszonéves fiatal lányok már serdülőként, az előző generációkhoz képest három évvel korábban, átlagban 16 évesen váltak anyákká. Bár ezeknek a fiataloknak a befejezett termékenységéről ma még semmit nem lehet mondani, az mindenképpen figyelemre méltó tény, hogy már most, huszonegynéhány évesen

többségüknek 4 gyereke van (miközben országos viszonylatban ennek a korosztálynak, talán ha az első gyermeke született meg).

A védőnői minősítés szerint ezek az első terhességek, ha nem is mindig, de általában tervezettek, szinte kivétel nélkül a „kívánt terhesség” kategóriájába tartoztak (ezt a felfogást az érintett lányok maguk is megerősítették)⁸. Hasonló jelenséget találtak a Népeségtudományi Kutatóintézet munkatársai is 1983-ban, amikor a serdülőkorban szült anyák körében folytattak próbafelvételt (Pongráczné, 1983). Adataik szerint a vizsgált fiatal anyák több mint 80 százaléka arról számolt be, hogy semmiféle fogamzásgátlást nem alkalmazott – többségük azért, mert szülni kívánt. Mindezt összevetve a 10 évvel később ugyanebben a körben megismételt vizsgálattal, arra a következtetésre jutottak, hogy „a fiatal korban vállalt anyaság megbánása ritka... a korai gyerekszülés inkább csak beilleszkedett egy olyan életvezetési stratégiába, amelyre a környezeti, szociális feltételek is motiválták őket, s amelyben a tanulás, a szakmaszerzés igénye háttérbe szorult.” (Pongráczné–S. Molnár, 1994: 32)

Számos antropológiai kutatás (lásd például Horváth, 2001) megfigyelésével összecsengően, saját etnográfiai munkánk során azt tapasztaltuk, hogy a fiatalon anyává vált lányok esetében korántsem arról van csupán szó, hogy nem lenne igényük tanulni, szakmát szerezni, sokkal inkább az a helyzet, hogy az adott pillanatban a számukra elérhető – illetve el nem érhető – lehetőségek alapján mérlegelnek, és ez befolyásolja viselkedésüket, többek között „demográfiai magatartásukat”.

M. Patricia Fernandez Kelly – akinek elmélete segítségül szolgál a láposi cigányok körében tapasztalható fiatalkori anyaság terjedésének magyarázatához – Nyugat-Baltimore-i gettólakó afro-amerikaiak körében folytatott kutatása alapján arra jutott, hogy nincs igazuk az amerikai szakirodalomban is túlsúlyban lévő konzervatív felfogás szószólóinak, akik szerint a fiatalkori terhesség terjedésének a jóléti programoktól való függőség az oka. (Sem azoknak, akik úgy vélik, az afro-amerikaiaknál kulturális és biológiai okok miatt magas a kamaszkori terhességek aránya.) (Kelly, 1998) Ezzel szemben ő azzal érvel, hogy a baltimore-i gettólakó lányok számára – más alternatíva hiányában – a korai anyaság az egyetlen lehetőség a felnőtté válásra, a tisztelet kivívására, az önbecsülés megszerzésére. „Szinte egyetlen olyan esemény sem lelhető fel a gettóban, amely gazdagabb környéken a gyerekkorból a felnőttkorba való átmenetet jelzi. A takarékbetétkönyv, az iskolán kívüli elfoglaltság, a jogosítvány megszerzésének reménye, a jól fizető állás kilátása – a felnőttkorhoz való közeledés középszintbeli előfeltételei – igen ritkák a szegény környékeken. A csecsemők felvillanyozzák az embereket és az ön-megkülönböztetés lehetőségét kínálják. A gyerekszülés tehát nem a felelőtlen magatartás következménye, hanem olyan eszköz, amellyel értelmet adnak életüknek”. (Kelly, 1998: 265) A fiatalkori terhesség kortünet, vonja le a tanulságot Kelly, amely olyan körülmények között terjed el, ahol – a többség számára nyitva álló – lehetőségekhez és erőforrásokhoz vezető út elzárult. (Az okból azonban, ha a társadalmi feltételek változatlanok maradnak, egy idő után okozat lehet – folytathatnánk a gondolatmenetet. Hiszen az iskolázatlan, szegény, fiatalok anyától született gyerekek nagy valószínűséggel maguk is szegény, tanulatlan felnőttekké válnak, s a jelenség a következő generáció esetében is újratermelődhet. Ezt sejteti Pongrácznéék fent idézett kutatási beszámolója is – lásd uo.)

A Kelly által vizsgált baltimore-i afro-amerikai lányok helyzete sok szempontból hasonló a mindennapi megélhetésért küzdő, a többségi társadalomtól gyakorlatilag elkülönülten élő, szegregált „telepen”, illetve utcáson lakó láposi cigány nőkéhez⁹. Azok a választási lehetőségek, amelyek a hasonló korú, de magasabb társadalmi státusú nem cigányok előtt nyitva állnak, a láposiaknak gyakorlatilag elérhetetlenek. Számukra a piacképes, jobb állást ígérő iskolai végzettség megszerzése nem hordoz valóságos esélyt – éppen ezért nem is cél. A szülők sem nagyon ösztönzik őket tanulásra, mert maguk is azt tapasztalják, hogy a munkaerőpiacon ma már a nyolc osztály elvégzése sem jelent semmiféle előnyt, ennél magasabb iskolai végzettség megszerzésére pedig – többnyire anyagi források híján – nem látnak reális esélyt. Így aztán nem is csoda, ha a szülők egy része nemigen törődik azzal, ha a gyereke megbukik az iskolában. Többen ezt efféle eszmefuttatással indokolják: „miből taníttatnám őket? Úgysem lesz belőlük semmi, mert nem tudnak tanúni, nem fog az eszük. Ötödikesek, aszt nem tudnak írni, olvasni”. Hasonlóképpen nem történik tragédia akkor sem, ha a lányok kimaradnak az iskolából. (Nyolc osztály vagy hat, hét – nem mindegy...?) Ráadásul a nagyobb lányok munkájára, otthoni segítségére nagy szükség van a szegény családokban. Ők vigyáznak a kisebbekre, míg az anyjuk intézi a dolgát: orvoshoz viszi valamelyik gyerekét, vagy akár gombázni, somozni megy az erdőbe. (Mindez többórás távollétet jelent.) Nagyjából tíz éves koruktól befogják őket a házimunkában is. Segíteniük kell a főzésben, a takarításban, illetve az egyéb, ház körüli teendők elvégzésében. „Le is törté volna anyám az ujjamat, ha nem tanulok meg tizenkét évesen főzni” – mondja az otthoni

neveltetéséről

egyikük.

Ebből az anyának engedelmességgel tartozó „nagylány” szerepből kitörni, felnőtté válni csakis egy módon lehet: ha a lány gyermeket szülve, új családot alapít. Ez az önállóság, és ami még fontosabb: a tisztelet és az azzal járó önbecsülés megszerzésének egyetlen, számukra is elérhető módja. A láposi erőforrás-hiányos, szegény környezetben – ahol ráadásul nap mint nap kénytelenek szembesülni a külső világot jelentő „parasztk” megvetésével, a róluk alkotott negatív ítéleteivel – a cigány nőknek egyetlen „jövédmező”, profitot – azaz tiszteletet, megbecsülést – termelő szimbolikus tőkájük van: a gyerek. A fiatalkor anyaságnak – mintegy húsz esetről beszélünk – láthatólag egységes „forgatókönyve” van Láposon. A többnyire 16–19 éves sihederek „megszöktetik” a 14–16 éves lányokat. A szülők először nehezen, ma már azonban – a jelenség tömegessé válása óta – egyre könnyebben beletörődnek, hogy lányuk gyerekfejjel „férjhez ment”. Ezt pedig hamarosan követi az első gyermek megszületése – ami teljesen megfelel a magyar gyakorlatnak (Kamarás, 2001). Azt az asszonyt, aki férjhezmenetele után egy évvel még nem lett terhes, már kikezdik. „Itt a faluban azt szokták mondani arra a párra, akinek még nincs gyereke, hogy mi van, nem tudol má’ semmit, menjél orvoshoz!”. (Természetesen mindez csak a cigány közösségen belül értendő.) De nem csak az elmaradt gyermekáldás elfogadhatatlan. „Azt is törí az ideg, hogy mi van már, akinek csak lánya van. Vagy csak fia. A T. Zsoltinak például 4 fia van, neki azt szokták mondani, hogy mi van, nem tudol lányt csinálni, csak fiút? Tegyel kalapácsot az ágy alá, vagy küldd át a feleséged hozzám egy hétre...” (Néhányan azzal indokolták sokadik gyermekük megszületését, hogy nem vetették el, mert abban reménykedtek, hátha végre „besikeredik” egy lány vagy éppen fiú – mikor mi hiányzott a családból.) Az eddig elmondottak illusztrációjaként álljon itt a fiatalkorban szült láposi anyákkal készített néhány interjúrészlet.

H. Mari 15 éves volt, mikor „férjhez ment”. „A Móni kezdte, ő 14 évesen szökött meg az Atival. Tudod, mi egy társaság voltunk. Aztán elmentek mások is a párjukkal, csak mi maradtunk ketten a barátnőmmel. Mi is szerettük a párunkat, hát mire vártunk volna? Én hat osztályt jártam, akkor a tanulással nem foglalkoztunk. Akkoriban olyan tanárok voltak, hogy a cigány gyerekeket lenézték. Akkoriban nagyképűek voltak. Nem igen szerettünk mi iskolába járni. Most mit kezdenék vele, ha meglenne a nyolc osztályom? Ilyen megélhetőség mellett, ami ezen a vidéken van...” A baráti társaság másik tagja így emlékszik vissza a régi történetre: „Az volt az álmunk, hogy elmegyünk innen Láposról, hátha akkor tudunk valami munkát találni. Móni mondta mindig, hogy lesz felvétel D.-n, a hűtőgyárban, ő tudta, mert neki vannak ott rokonai. De hát a Móni megkezdte a férjhezmenést, ezzel puff, abbamaradt minden... Tudod, itt a fiatalok mennek egymás után. Meg aztán az öregeken látod, a gyerekek mennyi örömet okoznak. A barátnőknek már volt kit babusgatniuk, az rosszul jött ki, hogy nekünk még nincs.” H. Rozi – túl a barátnőktől látottakon – azért szökött el otthonról, mert végre „saját életet akart”. „Meg akartam már szabadulni Anyutól, Aputól. Más életet akartam. 13 éves voltam, mikor elszöktem a férjemmel. Itt a cigányok ha egyszer összemennek, akkor már megegyeszer szét nem mennek. Mindenki szerette a párját, oszt akkor úgy elment mindenki. Én arra gondoltam, jaj, lesz egy kislányom, szépen fogom öltöztetni, lesz íróasztala, ahol tanulni fog. Csak én azt nem tudtam, hogy ennyi felelősséggel jár ez, hogy törd a fejed mindennap, mi lesz a kaja. Otthon akkor nem volt ilyen gondunk.”

K. Juli nem a barátok hatására, hanem azért ment férjhez, mert elege volt már az otthoni életből, a nagylányként rá jutó feladatokból. „16 éves voltam, muszáj volt elszöknöm. Elég volt nekem, amit küszködtem otthon is. 13 éves koromtól én takarítottam, mostam, főztem, a kicsikkel voltam. Őt iskolám van – elég volt az iskolából is. Anyunak muszáj volt menni a faluba dolgozni, kapálni, ültetni, hogy legyen mit enni... Elegem volt már otthon, meguntam, hogy a más gyerekeivel küszködjek. ...Megszerettem a férjemet, azt elszöktem vele. Most csak a családom érdekel, csak velük foglalkozom, más semmivel.”

T. Erit is csak a gyerekek érdeklik. „15 voltam, mikor elszöktem, 16, mikor megszülettem Bécit. Ha járok még iskolába, mivel tudtam vón többet? Úgyse szerettem vón továbbtanulni. Szerettük egymást. Nekem ez az élet, a gyerekek... Egy nőnél az a fontos, hogy iparkodó legyen, hogy a gyerekeinek éljen, hogy tartsa a gyerekeit rendben, tartsa a házát rendben. Nálunk itt a faluban ez a divat. ...Én csak arra vágyok már, hogy legyen meg a gyerekeknek a kaja, a fa, meg hogy jöjjön haza a férjemet a börtönből, hogy tudjon segíteni.”

T. Rita – ma 22 évesen ötgyerekes anya – 13 esztendő volt, amikor megszületett első gyereke. „Nekem jó így. A tanároknak is megmondtam, hogy nem megyek többet iskolába. Dolgozni meg hova mentem volna? ... Ezt választottam, azt kész. Anyám beletörődött. Gyerek nélkül milyen az élet? Szerintem az az élet, ha sok gyerek van.”

A gyerekek a láposi cigányok értékrendjében – persze nem csak náluk! – kitüntetett jelentősége van. Az a cigány nő, aki nem tud gyereket szülni, nem is élvez tiszteletet közösségében. Az a család, ahol nincs utód, a láposiak szemében nem is lehet boldog. Éljenek bár náluk sokkal jobb anyagi helyzetben, nem ér az egész semmit, ha nincs gyerek. T. Józsi például – egyebek mellett – azért vált el első feleségétől, mert az asszonymak öt év alatt se lett gyereke. „A Teréz pedig iparkodó asszony volt, de nem csoda, hogy elvált tőle a Józsi. Se gyerek, se semmi, akkor mit ért az élete? Itt van ez az új asszony, ezzel meg milyen szépen élnek. Már van egy közös gyerekük is.” (A cigányok, illetve a parasztok közti eltérő értékrendre jó példa, hogy míg az előbbieket feltétlenül pozitívan ítélték meg, hogy Józsi új családot alapított, addig az utóbbiak, többek között a falu polgármesterének véleménye az, hogy a férfi „rossz családba” – értsd: a telepiekhez – keveredett, ez az oka, hogy visszasüllyedt oda, ahonnan már kezdett kikapaszzkodni. (CS-lakásából a felhalmozódott kifizetetlen adósságok miatt, kénytelen volt kiköltözni, s fel kellett mennie a dombra, a cigánytelepre, a régi putriba...)) Fent a telepen van olyan idős házaspár is, amelynek egészségügyi okokból nem lehetett gyereke, ők azonban úgy oldották meg a problémát, hogy örökbe fogadták egyik – náluk is szegényebb – testvérük elsőszülöttét.

A láposi „parasztok” is érzékelik, hogy a cigány családokban a gyermeknek kitüntetett jelentősége van. A gyerekszeretet azon kevés tulajdonságok egyike – vagy szinte az egyetlen – amit méltányolnak náluk. Azonban még ezt is így kommentálják: „Egyetlen dolog maradt meg bennük, a gyerekszeretet. Az az asszony nem asszony, akinek nincs legalább öt gyereke. ...Borzasztóan ragaszkodnak a gyerekeikhez”.

Ez utóbbi mondat nem túlzás. Mazsolánénak már 17 éves a nagyfia, aki súlyos testi és szellemi fogyatékossgal született. A fiú, akit édesanyja havonta visz ellenőrzésre a miskolci kórházba, soha nem lesz önállósra képes, még ma is pelenkázni kell. Mazsoláné mégis felháborodva meséli, hogy az orvosok jobbnak találnák, ha intézetbe adná a fiút... „Nem volna annyi pénz, hogy intézetbe adjam őt. Inkább sanyalódunk így. Ahhoz más szív kéne, hogy egy anya beadja intézetbe a gyerekét.”

Cs. Andinak is azt javasolták Miskolcon, hogy adja intézetbe koraszülöttként világra jött, ma 4 éves epilepsziás, szellemi fogyatékos kislányát, mert nem fogja tudni felnevelni. Andi ezen persze nagyon felháborodott: „Elkezdtem ott velük ordítani. Mondtam nekik, hogy akinek volt már gyereke, az nem mondhat ilyet. Soha nem tudnám őt intézetbe adni. Ez a gyerek az életem.” Hibát követnénk el azonban, ha a fiatalkori anyaság magyarázata során kizárólag a nők élethelyzetére koncentrálnánk. A továbbtanulási, munkaerő-piaci, illetve az önálló egzisztencia teremtéshez szükséges egyéb erőforrások beszűkülésének ténye a láposi kamaszfiúkra ugyanúgy érvényes, mint a fiatal lányokra. A falubéli 16–24 cigány éves fiatalok között mindössze egynek volt eddig munkahelye.

Míg régebben – nagyjából a hetvenes évek elejétől a nyolcvanas évek közepéig – az apák már a tizenöt éves fiaikat is magukkal vitték dolgozni – ki a bányába, ki a postára vagy éppen az építőiparba –, addig ma az ilyen korú fiúk többnyire állandó elfoglaltság nélkül csellengenek a faluban. Igaz, a nagycsalád munkamegosztásában fontos szerepük van: ha apjukat elhívják napszámba, nekik kell fáért menni az erdőbe (ez télen napi többórás kemény fizikai munkát jelent), illetve, ha nincs nagylány a családban, anyjuk távollétében ők vigyáznak a kicsikre. Akárcsak a lányok, ezek a tinédzser fiúk sem igen találnak más értelmet életüknek, mint hogy – követve az elmúlt években már divattá vált gyakorlatot – korán családot alapítsanak. Egyikük édesanyja így kommentálja fia „megházasodását”: „Most mán ez a divat, hogy szökösnek el 14-15 évesen. A mi időnkben nem így volt, nem volt ez szokás, hogy 13-14 évesen születtek a lányok. Ránk vigyáztak a szüleink, nem engedtek korán házasodni. Én 18 éves koromig jártam apámmal a legelőre, pásztor volt, vagy otthon kellett dolgoznom. Csak aztán engedtek el... Most más a divat. A fiam idehozta a menyemet, hogy én tartsam őket. 15 éves, de mán akarna szülni, lelátszik róla! Hány osztálya van? Mit tudom én, meg se kérdeztem, valami kisegítő iskolába járt, nem zavar. Ha szereti az inas, vele marad.”

Láposon a választási lehetőségek hiányának, az önálló egzisztencia teremtéshez szükséges erőforrások elérhetetlenségének hatását ráadásul még felerősíti az a körülmény, hogy az itt élő fiatalok társadalmi kapcsolati hálójuk csonka, homogén – azaz gyakorlatilag nincsen semmiféle kapcsolatuk magasabb státussal, eltérő élethelyzettel, világlátással rendelkező személyekkel¹⁰. (Ilyen helyzetben nem csoda, ha az itteni fiatalokra különösen erős – a szülőtől eltekintve, szinte kizárólagos – hatást gyakorol saját falubéli kortárs csoportjuk.) A láposi cigányok társadalmi kapcsolati hálójának csonkasága másfelől azt jelenti, hogy nincsenek olyan ismerőseik, akik segíteni tudnának nekik – akár a falubéli kortárs csoporttól eltérő szerepmintát adva, akár tanácsot vagy éppen konkrét fizikai segítséget nyújtva – kitörni a

„gettólétből”. A kitörés nehézségéről vall az alábbi két eset. H. Ilon 14 évesen lett terhes. Nyár elején még azt mondta, tudja, hogy elrontja az életét, ha szül, és nem megy továbbtanulni Miskolcra, de a baba akkor is sokkal fontosabb minden másnál. Nyár végén elvetélt. Szeptemberben elkezdte az iskolát. Két hét múlva öngyilkosságot kísérelt meg, gyógyszermérgezéssel kórházba vitték. Mikor felépült, már nem kellett visszamennie tanulni, szülei megengedték, hogy otthon maradjon. Apja, aki évek óta azért dolgozott, hogy a lányát kitaníttassa, beletörődve mesélte: „Végül is férjhez ment, ahogy a többi lány itt a faluban. Ha neki így a jó... Most már az anyjával mi is nagyon várunk a babára.” Ilon – saját bevallása szerint – nem szerette az iskolát, nem tudta megszokni Miskolcot. „A tanárok is rosszak voltak, az iskola unalmas, itt kellett hagyni a barátomat is, ki tudja, megvárt volna-e, míg kijárom az iskolát? Én itt szeretek a faluban, a cigányok között. Csak már lenne nekem is gyereke...” Példája azt mutatja, hogy hiányos kapcsolathálóval, a más társadalmi rétegek felől érkező segítő kapcsolatok nélkül alig lehet kitörni a „gettólétből”. Nehéz otthagyni a megszokott és szeretett cigányközösség nyújtotta biztonságot, és felcserélni arra a bizonytalanságra, amit a cigányokkal szemben amúgy is előítéletes, sokszor ellenséges környezet kínál alternatívaként. A legtöbb láposi lánynak azonban még nehezebb a helyzete: az előbbi esettel szemben, szüleik általában nem tudják felkínálni a továbbtanulás lehetőségét, a maguk erejéből pedig még akkor sem tudnak kitörni a nyomorból, ha szeretnének. H. Andrea tavaly nyáron még eltökélt volt abban, hogy ő más lesz, jobb életet fog élni, mint a telepi lányok. „Én itt nem maradok. Elmegyek Fehérvárra dolgozni. Megmutatom nekik, hogy lehet másképp is élni...” (Andreát az különböztette meg eleve a telepi lányoktól, hogy ő kisgyerekkorától rendszeresen eljárt a miskolci rokonaihoz vendégségbe, ahol „más világot” látott, más tapasztalatokat gyűjtött, és ahol más értelmezést is kapcsoltak mindahhoz, ami a szűk falujában, annak is a cigánysorán olyan egyértelműnek tűnik.) Ősz elején már nem lakott a faluban. „Férjhez ment R.-re – mesélte anyja¹¹. Kiderült, Andrea valóban megpróbált Székesfehérváron munkát keresni, de nem talált, mert mindenütt túl fiatalnak tartották. Az meg szóba sem jött, hogy tanuljon valamit, hiszen a családnak egyetlen kereső tagja sincs, rajta kívül pedig még hat gyereket kell eltartani. A lehetőségek így elfogytak, a kör bezárult: jobb választás híján, ő is beállt a sorba, hogy élje a telepi lányok megszokott életét. Igaz, nem Láposon, hanem egy másik elszegényedett cigányfaluban.

A láposi termékenységtörténet utolsó ötven évét, az itteni cigányközösség gyerekvállalási szokásainak változását elemezve érdemes még megemlíteni egy újkeletű fejleményt is: az elmúlt tíz évben számottevően megnőtt a 35 év felett gyermeket vállaló nők aránya a faluban (lásd Melléklet, 3. táblázat). Ez egyrészt abból fakad, hogy a korábbiakhoz képest népesebb lett ez a korosztály, másrészt viszont a „nem kívánt”, „véletlen” terhességeknek is komoly szerepük van benne. Míg a nyolcvanas években a védőnő sikerként könyvelhette el, hogy sok családnál hatásos a „felvilágosító munkája”, működik a családtervezés, addig a nyolcvanas évek vége óta, a láposi cigány férfiak körében szinte teljessé vált munkanélküliség nyomán, a családok elszegényedésével egyre kevesebb pénz jut gyógyszerre, egyre kevesebben tudják megvenni a fogamzásgátló tablettát. (Tavaly a védőnő örömmel tudósította a falubelieket egy új fogamzásgátló módszerről, egy injekcióról, ami csak 700 forintba kerül, viszont három hónapra védelemet nyújt. A számos mellékhatás ellenére egyre több asszony használja, mert jóval olcsóbb, mint a tableta.) Bár az abortuszok száma az elmúlt négy évben nőtt, mégis az a jellemző, hogy a láposi nők inkább megszülik a megfogant babákat. Ők ezt kétféleképpen indokolják: vagy azzal, hogy későn vették észre a terhességet, vagy azzal, hogy férjük nem engedte elvetetni. Ritkábban, de előfordul olyan indoklás is, hogy félnek a kórháztól, az orvostól.

K. Teréz 36 éves, nyolc gyereke és három unokája mellett most várja a kilencedik gyermekét. „Elég lett volna kettő vagy három, a többi csak jött, meglepett nagyon, de késő volt már elvetetni.” Teréz férje erről úgy mesél, hogy ő nem hagyta elvetetni a gyerekeket, mert szereti, ha sokan vannak. „Úgy voltam vele, ami megvan, az legyen is meg... Én úgy szeretem, ha zajos az élet. Nekem is kilenc testvérem volt.”

H. Julinak már 20 éves volt a nagyfia, mikor elkezdett nőni a hasa. „Mentem az orvoshoz, mondom neki, mi van, doktor úr, rákos vagyok? Én annyira rítam, ha láttál volna... istenkém, öregségemre a Jóisten egyszerre két gyereket ad, hát mit fogok velük csinálni?” (Julinak persze azóta az ikrek a szemefényei.)

K. Éva 37 évesen lett terhes hetedik fiával. „Nem akartam én annyi gyereket, de gyöttek. Nem védekeztem, mert a férjem nem hagyta. Azt mondta, hadd legyenek. Szerette a gyerekeket. ...Nem mindenki egyforma. A cigányok sose fogják úgy eldobni a gyereket, mint a parasztok. Mi, ha a fogunk közt fogjuk hurcolni, akkor is megszüljük...” Bár a falut irányító polgármester próbálja megakadályozni a – saját nézete szerint – nemkívánatos

helyre történő sokadik szüléseket, ez többnyire nem vezet eredményre. Nemrégiben egy 39 éves telepí cigányasszonynak adott 10 000 forint rendkívüli segílyt a kórházi ellátásra, hogy elvetesse leendő nyolcadik gyermekét, azonban „jószándéka” – ahogy a falubéli parasztek kommentálták az esetet – nem járt „eredménnyel”. „A gyerek is megvan, a pénz is megmaradt” – mesélték tréfálkozva a láposi parasztaskasszonyok. (Az abortuszra váró asszony a kórházból megszökött. Férje nem engedte elvetetni a magzatot, meg hát jobb helyre is került az a pénz, hiszen az otthon maradt gyerekeknek legalább jutott belőle kenyérre...)

A polgármester ez irányú erőfeszítései eddig egy esetben jártak sikerrel, amikor egy 32 éves cigány asszonyt rá tudott beszélni, hogy tizenkettedik gyermeke megszülése után sterilizáltassa magát. (Természetesen úgy, hogy a műtéti beavatkozást, melynek díja 15 000 forint, az önkormányzat finanszírozta.)

Záró megjegyzések

Írásunk azt próbálta igazolni, hogy a láposi cigányközösség körében az elmúlt tíz évben „divattá” vált fiatalkori anyaság új jelenség, amellyel ezek a fiatalok a társadalmi változások okozta új élethelyzetre reagálnak. A mozgatórugó tehát nem a „mindenkori, hagyományos cigány kultúra”, illetve az e népcsoportra jellemző „örökletes biológiai adottság” – nevezetesen a fiatalabb korban bekövetkező nemi érettség –, sokkal inkább a sajátos élethelyzet az ok, a társadalom peremére szorult lét, olyan erőforrások elérhetetlensége, amely a többségi társadalom tagjai számára rendelkezésre állnak, hogy felnőtté válhassanak, önálló egzisztenciát teremthessenek. A láposi cigány lányok, akik a többségi társadalomtól elszakadva, szigetszerű létben, a lakóhelyet és az iskolázottságot tekintve is szegregációban, tartós mélyszegénységben élnek, és akik úgy érzik, semmi lehetőségük nincs arra, hogy munkát találjanak a formális munkaerőpiacon, azért vállalkoznak már kamaszkorukban a gyerekszülésre, mert ez az egyetlen esemény, ami értelmet ad életüknek, ami a helyi felnőtt közösség megbecsült tagjává teszi őket. Ezek a most 15–25 éves anyák mai fejükkal úgy gondolják, hogy gyerekeiknek nem szabad követni az ő sorsukat. Arra akarják majd nevelni őket, hogy tanuljanak, aztán néhány évig még dolgozzanak, és 18–19 éves korukra halasszák a férjhezmenetelt, hogy legalább öök ne a nyomorba szüljék majd a gyerekeiket. Ahogy többen közülük megfogalmazták: „ha a mostani fejemmel lennék, nem ily fiatalon, ily nyomorult életbe szülnék. Előbb kicsit dolgoznék magamnak, aztán mennék csak férjhez, úgy 19 évesen. Két-három gyereket szülnék, többet nem. Mán akkor nem von ily szegény élet, mint most.” Más kérdés, hogy ezekből a reményekből mi fog valóra válni. Már ma látni, hogy azok a fiúk és lányok, akik elsősként vagy másodisként még osztályelsőeknek számítottak a helyi általános iskolában, átkerülvén a körzeti általánosba, kilépvén a számukra biztonságot nyújtó intézményből, jelentősen rontanak tanulmányi eredményeiken. Azok a jelenleg harmadik-negyedik osztályosok, akik egy-két éve még azt mesélték, hogy szeretnek suliba járni, jól megy a tanulás, mostanában már arról beszélnek, hogy csupa kettés-hármas a bizonyítványuk, unalmas az iskola, nem érdekli őket a tanulás.

Jegyzetek

1. A tanulmány az Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság, valamint az Open Society Institute (OSI) ösztöndíjának támogatásával született. Külön köszönöm Spéder Zsoltnak, a társaság alelnökének ezen írás elkészüléséhez nyújtott segítségét. Köszönettel tartozom még Gyenei Mártának, Havas Gábornak, Kemény Istvánnak és Szelényi Ivánnak a dolgozattal kapcsolatos tanácsaikért, megjegyzéseikért.
2. Ezen a vidéken a cigányok „parasztnak” nevezik a nem cigányokat. Itt nem használatos sem a – Magyarországon többnyire az oláh cigányok által használt – „gadzsó” (M. Stewart, 1993), sem a manapság politikailag korrektnek számító „roma” elnevezés, ezért a dolgozatban mi is következetesen a vizsgált csoport saját kijelölő kategóriáit fogjuk alkalmazni, bár tisztában vagyunk azzal, hogy jelen esetben a parasztnak nevezett embereknek semmi közük nincsen a többiek által lefestett „valódi parasztek”-hoz (lásd pl. Fél-Hofer, 1969; Erdei, 1940 stb.)
3. Ezek az adatok saját felmérésünkből származnak. Az adatfelvétel során – melyre 2000 nyarán került sor Láposon – a Szelényi Iván vezette kelet-európai összehasonlító vizsgálat „Poverty and Ethnicity” c. projekt kérdőívét használtuk.
4. Erős túlzás, sőt, a cigányokkal szembeni elfojtott gyűlöletet jelzi, ahogy néhány parasztek kommentálja az ilyen házasságokat: „Hidd el, sokan direkt befektetik az intézeti fiúk alá a lányokat.

Miután elszedték a pénzét, elkergetik a fiút.” Az ilyen durva megnyilatkozásoknak egyetlen alapja az, hogy az intézetben nevelkedett fiatalok, nagykorúvá válván, azaz 18. életévüket betöltvén, ha önálló életvezetésre alkalmasnak találtnak, az Intézetet elhagyván életkezdési támogatásban részesülnek, ami olykor a másfél millió forintot is elérheti. (A faluba beházasodottak esetében azonban ez az összeg egyetlen esetben sem volt nagyobb néhány százezer forintnál.)

5. Mindkét vélemény szélsőséges és durva. A helyzet az, hogy az intézetbe kerülő, 90 százalékban állami gondozott gyerekek egyharmad része egyszerűen csak azért jár a kisegítő iskolába, mert szülei elhagyták, s az intézetből kikerülve probléma nélkül integrálódik a társadalomba. A gyerekek második harmada csak „szociálisan problémás” – ingerszegény környezetből származik, beilleszkedési zavarokkal küzd stb. És csak egyharmaduk az, amely valóban szellemileg enyhén sérült, és soha nem lesz önálló életre alkalmas. Ez utóbbiak azonban általában nem is kerülnek ki az intézeti gondozásból.

6. Forrás: az 1960. január 1-jei népszámlálási adatok. In: Magyarország helységnévtára, 1965.

7. A védőnők által 1962 óta vezetett gyermekegészségügyi törzslapokon többek között a következő adatok vannak feltüntetve: az újszülött gyermek neve, születési súlya, testhossz, a szülők születési ideje és foglalkozása (néha a lakóhelyük meg a munkahelyük is), az édesanya anyjának lánykori neve. Ezek az adatlapok – a születési, házassági és halotti anyakönyvekkel együtt – kiváló forrásnak bizonyulnak a családrekonstrukcióhoz is. (Andorka, 1988)

8. A gyermek-egészségügyi törzslap egyik betétlapján a védőnő minden terhes esetében látogatási jegyzőkönyvet vezet. Itt jegyzi fel az általa fontosnak vélt információkat a terhesség körülményeiről, a terhes nő egészségi és szociális állapotáról. És szinte minden esetben megemlíti, hogy kívánt vagy nem kívánt terhességről van-e szó.

9. Van azonban egy nagyon lényeges különbség a két csoport között, nevezetesen hogy míg az amerikai gettólakó nők többnyire lányanyák, egyedül nevelik gyerekeiket, addig a láposiak „házasságban” élnek. Náluk ugyanis az élettársi kapcsolat házasságnak számít. Ha egy cigánylány „megszökik” egy fiúval és hozzá költözik, akkor már azt mondják: „férjhez ment”. Ez azonban a magyarázat logikáján nem változtat.

10. A társadalmi kapcsolati háló csonkasága ugyanakkor nem jelenti a társadalmi tőke hiányát, ahogy erre Kelly is felhívja a figyelmet. (Kelly, 1998) Sőt, a különböző szegénycsoportok vizsgálata (pl. Ambrus, 1988) éppen azt mutatja, hogy ezek a csoportok a rokoni, családi kötelek mentén szerveződő erős kötéseiknek, a kölcsönös szívességeknek, azaz a társadalmi tőkének (Coleman, 1998) köszönhetik túlélésüket. Láposon is a társadalmi tőke az egyik legfontosabb megélhetési forrása a minimális készpénzzel gazdálkodó cigány családoknak.

11. R. négy falunyira van Lápostól, a cigány lakosság aránya ott már 85 százalék.

[22. szám tartalomjegyzék](#)

Irodalom

- Ambrus Péter: A Dzsumbuj. Magvető Kiadó, Budapest, 1988.
- Andorka Rudolf: A családrekonstrukciók vizsgálat módszerei. KSH Népeségtudományi Kutató Intézet, Történeti Demográfiai Füzetek, 1988.4.
- Andorka Rudolf: A gyerekszám alakulásának társadalmi tényezői paraszti közösségekben (XVIII–XIX. század). Ethnographia, 1981.1.
- Coleman, James S.: A társadalmi tőke az emberi tőke termelésében. In: Tőkefajták ... (Szerk.: Lengyel György–Szántó Zoltán) Aula, 1998.
- Gyenei Márta: A „stratégiai gyerek”. Népszabadság, 1998.11.14.
- Havas Gábor: A kistelepülések és a romák. In: Magyarország az ezredfordulón. Stratégiai kutatások a Magyar Tudományos Akadémián. Magyar Tudományos Akadémia: Budapest, 1999.
- Dr. Hoóz István: Nemzetiségek demográfiai sajátosságai Baranya megyében II. A KSH Népeségtudományi Kutató Intézetének jelentései. 37. Budapest, 1973/2.
- Erdei Ferenc: A magyar paraszttársadalom. Budapest, 1940, Franklin.
- Fél Edit–Hofer Tamás: Proper Peasants. Traditional life in a hungarian village. Chicago, 1969.
- Horváth Kata: Epizódok egy falusi magyar cigány közösség életéből (Antropológiai esettanulmány). Kézirat.
- Janky Béla: A cigány nők helyzete. In: Szerepváltozások, TÁRKI, 1999.
- Ladányi János–Szelényi Iván: Adalékok a csenyétei cigánység történetéhez. In: Cigánynak születni, Új Mandátum Kiadó, Budapest, 2000.

Kamarás Ferenc: Családalapítás és gyermekvállalás az 1990-es években és az ezredfordulón. Demográfia, 2001. XLIV. évf. 1–2.

Kamarás Ferenc: A termékenység alakulása és befolyásoló tényezői. Századvég, 2000/tavaszi.

Kelly, M. P. F.: Társadalmi és kulturális tőke a városi gettóban: következmények a bevándorlás gazdaszociológiájára. In: Tőkefajták... (szerk. Lengyel György–Szántó Zoltán), Aula, 1998.

Kemény István (szerk.): Beszámoló a magyarországi cigányok helyzetével foglalkozó, 1971-ben végzett kutatásról. MTA Szociológiai Kutató Int.: Budapest, 1976.

Kemény István (szerk.): A cigányok Magyarországon. In: Magyarország az ezredfordulón. Stratégiai kutatások a Magyar Tudományos Akadémián, Magyar Tudományos Akadémia: Budapest, 1999.

Kertesi Gábor–Kézdi Gábor: A cigány népesség Magyarországon. Socio-typo, Budapest, 1998.

Neményi Mária: Csoportkép nőkkel. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 2000.

Okely, Judith: Own or Other Culture. Routledge, London, 1996.

Dr. Pongrácz Tiborné: Fiatalkori terhességek társadalmi, demográfiai vizsgálata. A KSH Népeségtudományi Kutató Intézetének jelentései. 13. Budapest, 1983/6.

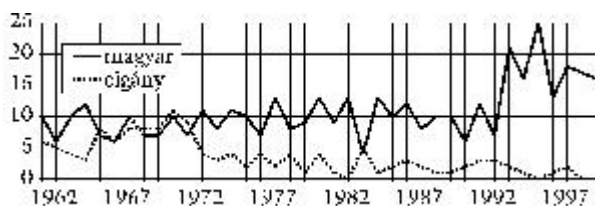
Pongrácz Tiborné–S. Molnár Edit: Serdülőkorban szült anyák társadalmi, demográfiai jellemzőinek longitudinális vizsgálata. KSH Népeségtudományi Kutató Intézet Kutatási jelentései 53. KSH, Budapest

Stewart, M.: Daltestvérek. Max Weber Alapítvány – T-twins Kiadó, Budapest, 1993.

Szukicsné Serfőző Klára: A termékenység változásának néhány jellemzője a legutóbbi nyolc évtizedben. Demográfia, 2000. XLIII. évf. 4.

Melléklet

1. ábra. Az élveszületések száma Láposon a különböző etnikumoknál (1962–2000)

2. táblázat. A koraszülöttek aránya a különböző etnikumoknál (1962–2000)

Születési év		Koraszülött	Érett	Összesen
1962–1969	Cigány	7 17,9%	32 82,1%	39 100,0%
	Nem cigány	8 16,7%	40 83,3%	48 100,0%
	Vegyes	4 20,2%	16 80,0%	20 100,0%
	Összesen	19 17,8%	88 82,2%	107 100,0%
1970–1979	Cigány	17 23,9%	54 76,1%	71 100,0%
	Nem cigány	5 10,6%	42 89,4%	47 100,0%

	Vegyes	4 30,8%	9 69,2%	13 100,0%
	Összesen	26 19,8%	105 80,2%	131 100,0%
1980–1989	Cigány	22 32,4%	46 67,6%	68 100,0%
	Nem cigány	1 8,3%	11 91,7%	12 100,0%
	Vegyes	6 30,0%	14 70,0%	20 100,0%
	Összesen	29 29,0%	71 71,0%	100 100,0%
1990–2000	Cigány	34 31,8%	73 68,2%	107 100,0%
	Nem cigány		7 100,0%	7 100,0%
	Vegyes	8 30,8%	18 69,2%	26 100,0%
	Összesen	42 30,0%	98 70,0%	140 100,0%

3. táblázat. Az anya életkora gyermeke születésekor a különböző etnikumoknál (1962–2000)

Születési év			Gyerek etnicitása			Total
			cigány	nem cigány	vegyes	
1962–1969	anya korcsoportja	00–16	3	5	1	1
		17–19	160	230	1	9
		20–24	7	140	5	440
		25–29	110	3	3	240
		30–34	2	3	8	220
		35–39	390	480	2	7
	Total				200	10700
1970–1979	anya korcsoportja	00–16	2	17	4	2
		17–19	120	9	3	120
		20–24	240	7	1	450
		25–29	160	1	2	280
		30–34	8	34	1	160
		35–39	3		110	6
	40–00				1	
Total		650			11000	

1980–1989	anya korcsoportja	00–16	2	2	2	4
		17–19	130	7	4	170
		20–24	270		110	400
		25–29	180	9	4	290
		30–34	7		1	8
		35–39	1		220	1
	Total		680			990
1990–2000	anya korcsoportja	00–16	8	3	2	100
		17–19	250	3	7	320
		20–24	260		9	380
		25–29	150	2	4	220
		30–34	250	8	3	280
		35–39	130			150
	40–00	1		250	1	
Total		11300			14600	